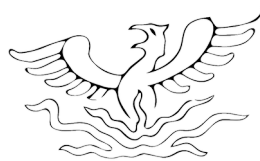

TIDSSKRIFTET FØNIX

*Udgang, indgang, overgang. Dåbsritualer
og dåbssalmer*

KRISTOFFER GARNE
Cand.theol., sognepræst

FØNIX ÅRG. 2023, s. 110–127

Dette værk er licenseret under en Creative Commons-licens
CC BY-NC-ND 2.5 DK

www.foenix1976.dk

ISSN 2446-175X

Udgang, indgang, overgang Dåbsritualer og dåbssalmer

”Herren bevare din udgang og indgang fra nu og til evig tid”. Disse ord fra Salmernes Bog i Det Gamle Testamente (Sl 121,8) står som afslutning på den del af Folkekirkens nuværende dåbsritual fra 1992, der gentages for hver enkelt, der døbes i den samme gudstjeneste. Man kan af og til høre ordene kritiseret som meningsløst bibelsprog eller højtidelig staffage, og ordene har også tidligere stået andetsteds i ritualet og er fx udeladt i den konfirmationsvelsignelse, som ellers er tænkt som en bekræftelse af dåben. For mig at se er ordene dog på en meget effektiv måde med til at fastholde dåbens dobbelthed af kulturelt overgangsritual og kirkeligt sakramente – og dermed binde de to ting sammen. Set fra et samfundsperspektiv er dåben udgangen af det rent biologiske liv og indgangen til et liv som kulturelt væsen. Set fra et teologisk perspektiv er dåben udgangen af et liv under syndens og dødens magt og indgangen til frelsen i Kristus og livet i Guds rige. Og konkret i ritualet er ordene udtryk for, at den døbte nu skal sluses ud af det rituelle øjeblik og sluses ind i dagligdagen igen, men påvirket af den forandring, som dåben bevirker, nu og i al evighed.

Det er udbredt at sondre mellem frelse og velsignelse, når man diskuterer, hvad religion handler om, især i forbindelse med barnedåben. Er dåben først og fremmest familiens overgangsritual, hvor der bedes om og gives velsigne til det lille liv? Eller er dåben formidling af frelsen, hvor Gud river det lille barn ud af djævlens herredømme? Spørgsmålet er dog, om det giver mening at spille frelse og velsignelse så entydigt ud mod hinanden. For forudsætter det at kunne leve et velsignet liv ikke at blive reddet fra de magter, der truer livet? Og er frelse ikke også frelse til, at livet er livet værd, trods alt, der truer det, og dermed en velsignelse? Man kan måske sige, at ordet velsignelse primært sigter mod det timelige liv og frelse mod det evige. Begge er opstand mod tilintetgørelsen, velsignelse en udskydelse af den, frelsen en overvinding. Ole Davidsen har bemærket, at frelse og velsigne kan skelnes fra hinanden, men ikke adskilles: ”Intetsteds er dette

måske tydeligere end i forbindelse med nøddåb, hvor ønsket om at barnet må overleve ikke kan adskilles fra ønsket om, at det må være i den levende Guds hænder hinsides døden”.¹

Jeg vil påstå, at det er aldeles afgørende, om dåbsritualet formår at sammenholde frelse og velsignelse og dermed i ord handling fungere både som overgangsritual og sakramente. Dåben må forstås som en udgang af det, der truer menneskelivet, og en indgang til livet i Guds rige, nu og i al evighed. Det er udgangspunktet for det følgende strejftog i dåbsritualets historie, der efter første halvdel om oldtid og middelalder fokuserer på de danske dåbsritualer fra reformationen til i dag og de salmer, der knytter sig hertil.²

Dåben som overgang?

Denne artikel kunne også have haft ordet ”initiation” (indvielse) i overskriften. For det er en betegnelse, som både ritualteoretikere og liturgihistorikere ofte foretrækker i stedet for hhv. overgangsritual og dåb.³ For ritualteoretikernes vedkommende handler det bl.a. om, at såkaldte overgangsritualer ofte mere dækkende beskrives som en indvielse til noget bestemt frem for som en overgang fra det ene til det andet. For dåbens vedkommende kunne man sige, at den er en indvielse til at være medlem af samfundet og ’den hellige almindelige kirke’. Og når liturgihistorikerne foretrækker at tale om initiation, skyldes det, at det i kirkens brogede historie ikke kun er selve dåben (altså bogstaveligt: dypelsen) i vand, men også andre rituelle handlinger såsom salving, korstegnelse og håndspålgelse, der tillægges afgørende betydning.

Alligevel vil jeg gerne fastholde at tale om overgang, for i dåbsliturgi og -teologiens historie spiller forestillinger om udgang og indgang en betydelig rolle. Allerede i Det Nye Testamente knyttes en række indbyrdes forestillinger om udgang, indgang eller overgang til dåben:

- 1) dåben som indgang til livet som Jesu discipel (Missionsbefalingen, Matt 28,18,20);

---

1 Ole Davidsen, ”Signelsens semiotik”, *Kritisk Forum for Praktisk Teologi* nr. 64 (1996), s. 43-58 (57).

2 I en dansk tradition er salmerne bærere af de liturgiske led og kan som sådan ikke adskilles fra den rituelle sammenhæng, selvom vi også bruger ordet ritual i den snævrere betydning af en enkeltstående handling som fx ’dåbsritual’ eller ’nadverritual’.

3 Anders Klostergaard Petersen, ”Begravet og oprejst. Dåben som initiationsrite belyst ud fra Rom 6,1-14”, *Religionsvidenskabeligt tidsskrift*, nr. 27 (1995), s. 119-146.

- 2) dåben som genfødsel og indgang til Guds rige (Jesu samtale med Nikodemus, Joh 3,1-8);
- 3) dåben som (Jesu) adoption som Guds elskede barn (Jesu dåb, Matt 3,13-17 med paralleller; Rom 8,14-17);
- 4) dåben som indgang til at være en del af Kristi legeme (1 Kor 12,13);
- 5) dåben som delagtighed i Jesu død og opstandelse (Rom 6,3-4);
- 6) dåben som afklædning af det gamle menneske og ikklædning af Kristus (Gal 3,27-28).

Disse er alle sammen skriftsteder, der senere optræder i dåbsliturgien. Ikke på én gang, men forskellige tider og steder har aktiveret og accentueret disse overgangsforestillinger i dåbsliturgien og -teologien. De forskellige betydninger lapper naturligvis ind over hinanden, og man bør betragte dem som forskellige aspekter af den samme ene dåb frem for at se dem som konkurrerende dåbsteologier.

Dette er dog ikke ensbetydende med, at man kan tale om dåbsritualet i ental eller beskrive nogen entydig udvikling i dåbens historie. Allerede Det Nye Testamente synes at afspejle vidt forskellige dåbsforestillinger og dåbspraksisser.⁴ Snarere end en udvikling fra ensartethed mod variation er der for dåbens vedkommende tale om en flerstrengt, uafhængig udvikling, hvoraf tråde gennem tiden finder sammen, adskiller sig igen og atter forbindes på ny. ”The historian of liturgy can never escape the tension involved in recognising the one Christ-baptism in widely different baptismal orders”, skrev Georg Kretschmar i 1995 som afslutning på en statusopgørelse over dåbsforskningen.⁵

Inden jeg trods denne konstatering alligevel vil forsøge at trække nogle generelle linjer inden gennemgangen af de danske dåbsritualer og -salmer, vil jeg understrege vigtigheden af at fastholde, at dåbsritualet ikke kun er en teologisk tekst, der bærer en forkyndelse, men også altid et overgangsritual. Hermed forstår jeg en rituel begivenhed, der transformerer deltageren fra en tilstand til en anden gennem et forløb i tre faser, som vi kan beskrive som 1) udgang (af livet som ikke-døbt), 2) overgang (dåbshandlingen ved døbefonten) og 3) indgang (til livet som døbt).⁶ Gordon W. Lathrop bemærker dog om dåben betragtet som overgangsritual, at den ifølge Det Nye Testamente – i hvert fald ideelt set – adskiller sig fra andre typiske overgangsritualer ved ikke at fokusere på en særlig gruppe, på ritual-

4 Se hertil Rasmus H.C. Dreyers undersøgelse med den træffende titel: ”Kalejdoskopisk uniformitet: Dåbsteologi og dåbsritualer i Det Nye Testamente”, *Tidsskriftet Fønix* årg. 2022, s. 120-131.

5 Georg Kretschmar, ”Recent Research on Christian Initiation”, i *Living Water, Sealing Spirit*, red. Maxwell Johnson, Collegeville: The Liturgical Press 1995, s. 11-34 (34).

6 Se Kristoffer Garne, ”Ritualens nødvendighed”, *Tidsskriftet Fønix* årg. 2021, s. 157-168 (163).

deltagerens egen bedrift eller på kønsforskelle: ”baptism identifies us through Christ with a needy world and does not distinguish us from it”.⁷ Man kan sige, at netop som overgangsritual betragtet er dåben en indvielse til et liv *i* verden, men som døbt er dette et liv *i Kristus*.

Træk af dåbsritualets historie i oldtid og middelalder

Det er som antydnet før konsensus i den liturgiske forskning, at man ikke længere kan skrive dåbsritualets historie i ental. Der var menigheder, der døbte, før Det Nye Testamente blev til, og deres dåbspraksis var og forblev rigt varieret, selvom der skete sammensmeltninger og ensretninger undervejs. Undertiden har man naturligvis insisteret på liturgisk uniformitet – med Karl Den Stores rige og Den danske enevælde som de bedste eksempler. Men der har været både små og store variationer, også officielt anerkendt på stiftsniveau, ganske ligesom det er i dag i Den danske folkekirke.

Vi skal ind i det 4. århundrede, før vi har tilstrækkeligt kildemateriale til overhovedet at sige noget om dåbsritualernes nærmere beskaffenhed.⁸ Derfra kan vi selvfølgelig ud fra antydninger i ældre kilder slutte os til, hvordan dåben kan have foregået, men sikker grund under fødderne til at sige noget generelt har vi ikke. Den såkaldte *Apostolske Tradition*, som tilskrives biskop Hippolyt af Rom (d. 235), og som ofte bruges som det første afsæt for dåbsritualets historie, må efter meget at dømme henregnes til netop det fjerde århundrede, og titlen skal læses som en idealisering snarere end en faktisk beskrivelse.⁹ Men sammenholder vi dette dokument med vidnesbyrd fra prædikener eller katekeser holdt ifm. dåben, fx af Ambrosius af Milano og Cyril af Jerusalem,¹⁰ tegner der sig på et overordnet plan et nogenlunde ensartet forløb:

- 1) Dåben indledes (evt. efter eller ifm. en forudgående oplæring, ”katekumenatet”) med eksorcismer og/eller forsagelse.

7 Gordon W. Lathrop, *The Four Gospels on Sunday*, Minneapolis: Fortress Press 2012, s. 173.

8 Det følgende er ud over den anførte litteratur især baseret på dåbsafsnittene i Maxwell Johnsons, John F. Baldovins og Michael S. Driscolls kapitler i *The Oxford History of Christian Worship*, Oxford University Press 2006, s. 32-130, 175-215 og Bryan D. Spinks, *Early and Medieval Rituals and Theologies of Baptism*, New York Routledge 2016.

9 Dåbsritualet heri er som en del af en større fremstilling af initiation i oldkirke og middelalder gennemgået og diskuteret i Bent Flemming Nielsen, *På den første dag*, København: Eksistensen, 2017, s. 202-206.

10 Begges værker om dåben findes i flere nyere udgaver. Mest relevant i sammenhængen er måske Edward Yarnold, *The Awe-Inspiring Rites of Initiation*, 2. udg., London: Bloomsbury 1994.

- 2) Dåbskandidaten ”salves” forud for dåben.
- 3) Dåbskandidaten bekender den kristne tro (ofte i form af tilspørgsel).
- 4) Dåbshandling i vand.
- 5) Afsluttende salvelse/håndspålæggelse.
- 6) Deltagelse i eukaristien (nadvergudstjeneste).

En egentlig døbeformular à la ”Jeg døber dig i Faderens og Sønnens og Helligåndens navn”, som går tilbage til Matthæusevangeliet, bliver først fast inventar i den romerske kirke i midten af det 9. århundrede sammen med den fulde tilspørgsel på den apostolske trosbekendelse.¹¹ Indtil da har det været udbredt praksis at døbe en gang efter hvert ”jeg tror” eller ”ja” som svar på de tre led i tilspørgslen – som også kunne være en forkortet form eller den nikænske trosbekendelse.

Der hersker usikkerhed og diskussion om den nærmere forståelse af den indledende og efterfølgende salving, og om der alle steder har været begge dele eller kun en af delene. Førstnævnte forbindes ofte, fordi det med tiden udvikler sig i den retning, med eksorcisme (altså djævluedrivelse) og sidstnævnte med den håndspålæggelse, som omtales flere steder i Apostlenes Gerninger og her forbindes med meddelelse af Helligånden. Sidstnævnte handling (eller en del deraf) bliver senere noget, kun biskoppen kan udføre, og med tiden udskilles det som et selvstændigt ritual i form af firmelsen/konfirmationen, der i områder med udbredt barnedåb først udføres senere i livet, også som et overgangsritual til voksenlivet.¹²

Jeg har stillet oversigten op i de seks punkter, fordi vi her genkender den struktur, som genfindes i senere vestkirkelige dåbsritualer frem til og med i dag. Nogle steder, fx hos Ambrosius, spiller indvielsen af vandet også en afgørende rolle i rituallet, og kommer i stigende grad til at gøre det, men det lader jeg ude af nærmere betragtning i denne sammenhæng.

Det, at salvingen spiller en så stor rolle, må ses i sammenhæng med antikkens generelle badekultur, hvor det at smøre sig i olier og vellugtende salver var en integreret del af badekulturen (som shampoo, lotion og creme er det for mange i dag). Ligesom en bryder smurtes ind i olie før en kamp,

---

11 Maxwell E. Johnson, *The Rites of Christian Initiation*, 2. udg., Collegeville: Liturgical Press 2007, s. 226.

12 I Den Danske Folkekirke gentager vi til konfirmationen ordene fra den afsluttende håndspålæggelse i dåbsritualet, men enten i en varieret eller forkortet form – hvilket kan siges at være kritisabelt, alt den tid den lutherske teologi ikke anerkender konfirmation som en selvstændig handling uden som en genoplivelse af dåben, som ifølge *Den lille katekismus* i princippet foregår hver evig eneste dag. Både aktuelt og historisk siger det måske noget om, at (behovet for) overgangsritualet ofte har det med at overtrumfe den teologiske forståelse.

smøres dåbskandidaten ind til kamp mod Djævlen, og efter med Kristus at have overstået kampen, kan han så vaske sig og iføres hæder og vellugtende salve. Uden at det faktisk tematiseres direkte i dåbsliturgien og forkyndelsen, må vi også huske på at, Kristus jo bogstaveligt betyder ”den salvede”, hvis liv, død og opstandelse vi underforstået knyttes sammen med i dåben.

”Håndspåbyggelsen” efter dåben har liturghistorikeren Frank C. Senn foreslået at fortolke i forlængelse af den romerske skik, hvor en slave blev befriet med håndspåbyggelse, hvorefter vedkommende var ”fri”, men stadig en del af den tidligere ejers udvidede familie, som den befriede vedblev at have forpligtelser over for.¹³ Den teologiske fortolkning af dette er nærliggende: Den døbte bliver befriet fra sit slaveri under fremmede magter og tilhører nu Guds familie med forpligtelsen om at elske næsten som sig selv. Den døbte ”bliver” på denne måde så at sige Guds barn i dåben.¹⁴ I Ambrosius af Milanos *De Sacramentis* (2,24), hvor Ambrosius gennemgår og fortolker den just overståede dåb, møder vi i forbindelse med ”håndspåbyggelsen” det ældste eksempel på den formulering, som endnu findes på dette sted i dåbsritualet, selvom formuleringen udviklede sig en smule gennem tiden, vigtigst med tilføjjelsen, at Gud var ”Vor Herre Jesu Kristi Fader”, så formularen blev trinitarisk. Hos Ambrosius hedder det: ”Gud, den almægtige Fader, som har genfødt dig ved vand og Helligånden og forladt dine synder, han salve dig til det evige liv”.¹⁵

Dette sted er altså det ældste led, som endnu er bevaret i vores dåbsritual, og som vidner om kontinuitet i den vestlige dåbsteologi, sådan som den kommer til udtryk i dåbsritualerne: I dåben har Gud genfødt os til evigt liv ved vand og Helligånd og tilgivet alle vores synder. Dåben er den overgang, hvor vi går ud af det gamle liv i synd og død og ind i det nye evige liv i ånden.

---

13 Frank C. Senn, *The People's Work. A Social History of the Liturgy*, Minneapolis: Fortress Press 2006, s. 33.

14 Denne forståelse kan gå tilbage til Paulus' Romerbrev. Se Mogens Müller, *Kommentar til Romerbrevet*, Frederiksberg: Eksistensen 2023, s. 373f, der flere steder, bl.a. med henvisning til nyere forskning i antik gavegivningsteori og moralforståelse, ser forpligtelsen som en integreret del af at have modtaget barnekår i dåben.

15 ”Deus, pater omnipotens, qui te regeneravit ex aqua et spiritu sancto consessitque tibi peccata tua, ipse te ungit in vitam æternam”. *Patrologia Latina* 16, 450. Den ”endelige” form findes i det såkaldte *Sacramentarium Gelasianum*, der tilskrives pave Gelasisus I (d. 496), og som er et vigtigt dokument til kontinuitet og forandring i vestlig dåbsliturgi. Oversat i E.C. Whitaker, *Documents of the Baptismal Liturgy*. London: SPCK 1970, s. 166-196 (og senere udgaver).

I forbindelse med de oldkirkelige dåbsritualer har præsten også med al sandsynlighed slået korsets tegn for den døbtes pande – i begyndelsen ser det især ud til at have foregået efter selve dåben,¹⁶ måske ifm. med salvingen, men senere hen i vestlig tradition foregår det som indledning til dåben, ligesom vi møder det i de danske dåbsritualer efter reformationen.

Ikke alene placeringen, men også forståelsen af, hvad korstegnelsen betyder, skifter som så meget andet fra tid og sted. Det er en tommelfingerregel i liturghistorien, at formen er mere fast end forståelsen. Efter man i Romerkirken først har etableret en bevidsthed om en enhedslig kirke, der forvalter en gammel tradition, er man, så vidt vi kan se af de bevarede ritualbøger, ekstremt omhyggelig med at videreføre formuleringer og skikke, der for længst har tabt eller ændret betydning.

Et eksempel på denne traditionsveneration er, at man viderefører både strukturer og enkeltheder ned på sætningsniveau, der vidner om et katekumenat (et ”oplæringsforløb”) i fastetiden frem mod selve dåben i påsken, selvom teksten afslører, at barnedåb nu er den almindelige praksis. Kun langsomt er den liturgiske forskrift blevet tilpasset den liturgiske virkelighed. Derfor skal man i nogle liturgiske håndbøger fra middelalderen finde dåbsritualet spredt omkring bl.a. i en del om at ”gøre katekumener” og i en del ”om at døbe”. Dette forhold har betydet, at man faktisk i store træk har opereret med det samme dåbsritual til børn og voksne gennem middelalderen. Der er dog vidnesbyrd om, at man ikke altid har gennemført det fulde stræk, men kun brugt enkelte dele omkring selve dåbshandlingen.

På den måde har barnedåben måske i Norden under missionstiden mimet det, der ser ud til at have været et treleddet overgangsritual i forbindelse med fødslen: Overøsning med vand, nævnelse af navnet og knæsætning på Faderen.¹⁷ Samtidig er det så formentligt de liturgiske håndbøgers reminiscenser af det tidligere katekumenforløb med bl.a. korstegnelse, læsning, eksorcisme og salving, der er videreført i den nordiske skik med ’primsigning’ før eller i stedet for dåb.¹⁸

Som en sidste ting i denne korte gennemgang af dåbsritualets udvikling skal nævnes den formular, jeg har indledt artiklen med. Den optræder, så vidt jeg kan se, først relativt sent i middelalderens dåbsritualer. Til gengæld er den placeret på et centralt sted, nemlig når barnet/dåbskandidaten føres ind i kirken (eller hen til døbefonten) efter den indledende del. Her lyder formuleringen: ”Herren bevare din indgang og udgang fra nu og i evighed” – altså omvendt af den bibelske ordlyd i Sl 121,8. Det er i denne form, Luther overtager det, og det går ind i de danske dåbsritualer. En

16 Jean Danielou, *The Bible and the Liturgy*, University of Notre Dame Press 1956, s. 54.

17 Jens Peter Schjødt, ”Passage Rituals”, i *The Pre-Christian Religions of the North*, bind 2, Turnhout: Brepols 2020, s. 823-851 (826).

anden, tilsyneladende mere udbredt formulering, var: ”Gå ind i Guds tempel, for at du kan have evigt liv og leve med ham i evighedernes evighed”.¹⁹ Som sådan en udmærket sammenfatning af dåbens betydning som overgang, men måske også et typisk eksempel på en indskrænkning af, hvad dåben er, i sammenligning med den betydningsrigdom, som man kan lægge i ordene om ”udgang og indgang” og forene med div. billeder på dåben fra Det Nye Testamente og frem.

Dåben efter reformationen

Reformationen af den danske gudstjeneste i det 16. århundrede var inspireret af Luther. Men det var ikke en direkte overtagelse af Luthers ordninger, selvom man bl.a. fulgte hans anvisninger ved at lade mange af de liturgiske led erstatte af salmer på modersmålet.²⁰ Anderledes forholdt det sig med dåbsritualet. Da reformationen havde konsolideret sig, blev en mere eller mindre direkte dansk oversættelse af Luthers døbebog fra 1526 det danske dåbsritual frem til 1783.²¹ Her kan man tale om, at reformationen bliver direkte indført fra Wittenberg. Der er selvfølgelig store overensstemmelser mellem de gældende dåbsritualer i dansk senmiddelalder og så de forlæg, Luther tager udgangspunkt i.²² På den måde er det ikke et helt nyt ritual, men en viderebearbejdning, fordanskning og især forkortning af den foreliggende tradition med en række nye accenter.²³ Luthers og dermed det danske dåbsritual kan opstilles på følgende måde:²⁴

18 Se også Knud Ottosen, ”Danske middelalderlige dåbsritualer”, *Dansk teologisk tidsskrift*, årg. 33 (1970), s. 31-54 (35).

19 Sst., s. 36-37. Det er fx denne form, der kendes fra et bevaret dåbsritual fra Roskilde Stift fra 1513.

20 Se Kristoffer Garne, *Den danske gudstjeneste*, København: Fønix 2020, s. 59-100.

21 Luthers og de danske dåbsritualer er gennemgået i Christian Thodberg, ”Dåbsritualets historie” i *Dåb og brudevielse. Betænkning 973*, København 1983, s. 7-42. I det følgende anvender jeg også Holger Villadsens liturgiske notat ”Danske dåbsritualer efter reformationen”, 2016, online via sejrurvilladsen.dk

22 Luthers udgangspunkt er bl.a. den såkaldte Magdeburg Agenda fra 1492. Oversigt hos Spinks, *Early and Medieval Rituals and Theologies of Baptism*, s. 136-137, Se også Bryan D. Spinks, *Reformation and Modern Rituals and Theologies of Baptism*, New York: Routledge 2016, s. 10.

23 Luther havde allerede i 1523 udgivet en første udgave af døbebogen, hvor en større del af de hidtidige led er bevaret. Se opstilling hos Thodberg, ”Dåbsritualets historie”, s. 12-16.

24 Jeg følger her den parallelle tyske/latinske/danske tekst i Peder Nørgaard Højen, *Den Danske Folkekirkens bekendelsesskrifter. Tekst og oversættelse*, 2. udg, Frederiksberg: Anis 2011, s. 293ff – dåbsritualet indgår i denne sammenhæng med bekendelsesskrifterne, fordi der har været tradition for at trykke det som tillæg til Luthers lille katekismus og således tildele det en delvis normativ status.

Eksorcisme
 Korstegnelse
 Bøn over dåbskandidaten
 Syndflodsbøn
 Eksorcisme med korstegnelse
 Læsning af Markus 10,13-16
 Fadervor – med håndspålæggelse af præst og faddere
 Indgang/udgang
 Treleddet spørgsmål om forsagelsen
 Treleddet spørgsmål om troen på Gud Fader, Søn og Helligånd
 Spørgsmål om dåb
 Iklædning af dåbskjole med ”salvingsbøn”
 Fredshilsen

Det første, der springer i øjnene, er, at Luther bevarer en fyldig indledning med dobbelt eksorcisme. Først som indledning til hele ritualet blot med ordene ”Far ud, du urene ånd, og giv plads for Helligånden”, hvorefter følger korstegnelsen uden nogen ledsagende forklaring: ”Modtag korsets hellige tegn både for din pande og dit bryst”. Den anden eksorcisme sker i den treenige Guds navn med ledsagende tre gange korstegnelse ved nævnelser af Faderens, Sønnen og Helligåndens navn.

Den første af ritualets to bønner beder med navns nævnelser og med henvisning til bede-banke-motivet i Matt 7,7-8 om, at Gud vil tage imod den, der kommer til dåben, og give vedkommende nådens gave, som beskrives som åndelig genfødsel og evig velsignelse.

Den anden bøn, den såkaldte ’syndflodsbøn’, er Luthers nyskabelse, hvor en række bibelske motiver, der findes i traditionen, samles i en dåbsbøn. Her henvises indledende til, hvordan Gud reddede Noa fra syndfloden og førte sit folk frelst gennem Det røde hav. Og så kommer den afgørende formulering, som knytter dåbsritualet sammen med Jesu dåb i Jordan: Gud har ved sin kære Søns dåb ”helliget og indstiftet Jordan og alle vande som den salige syndflod og til rigelig afvaskning af synden”. Denne bøn erstatter dels den tidligere indvielse af vandet, dels gør den på markant vis beretningen om Jesu dåb i Jordan til dåbens indstiftelsesberetning – noget, som den ikke entydigt er i den liturgiske tradition, selvom denne forståelse nok kan siges at være til stede i Det Nye Testamente selv.²⁵ På denne måde bliver dåben fortolket som på én gang en dåb til syndernes forladelse

25 Jf. Hans Kvalbein, ”The baptism of Jesus as a model for Christian baptism”, *Studia Theologica*, vol. 50, nr. 1 (1996), s. 67-83.

(Johannesdåben) og en dåb til Helligånden og evigt liv med Kristus. Dåben er en drukning af den gamle Adam og en opstandelse til at være en del af ”kristenhedens hellig ark”, som det hedder.

Det var ikke Luthers opfindelse at indføre det såkaldte børneevangelium (Mark 10,13-16), selvom det er en udbredt påstand. Det fandtes i de forlæg, han bearbejdede, mens andre tidligere ritualer ser ud til at have foretrukket den kortere tekst i Matt 19,13-15. Det er først i *Kirkeritualet* fra 1685, vi møder motivationen om, at Fadervor skal bedes for at ’hjælpe barnet til hans velsignelse’, som går videre til i dag. Luther lader i stedet med et effektivt greb fortællingen om, at Jesus lægger hænderne på børnene, gå direkte over i Fadervor, hvor præsten med fadderne imiterer Jesus ved at lægge hænderne på dåbsbarnets hoved.

Herefter bæres barnet så til døbefonten (hvis det da ikke har været der i forvejen) med indgang og udgang-ordene, altså stadig omvendt ift. det bibelske forlæg i Sl 121,8.

Ved tilspørgslen før dåben svarer fadderne på barnets vegne tre gange ja til at forsvare Djævelen, alle hans gerninger, alt hans væsen. Og de svarer ja til trosbekendelsens tre led, hvor den 2. artikel dog er forkortet til: ”Tror du på Jesus Kristus, hans enbårne Søn, vor Herre, som er født og har lidt?”. Fra og med den danske alterbog fra 1574 lyder igen den fulde tilspørgsel på den apostolske trosbekendelse – og herfra stammer også den afsluttende faddertiltale, som vi endnu har i dag. I den reviderede alterbog fra 1580 kommer det sidste spørgsmål inden dåben i Faderens og Sønnens og Helligåndens Navn til at lyde ”vil du paa denne tro være døbt?”²⁶ Selvom Luther mente, at barnet fik skænket troen i dåben,²⁷ er denne formulering altså fra en lidt senere tid. Indtil da lød spørgsmålet blot ”vil du døbes”?

Luther bibeholder skikken med, at dåbsbarnet skal iklædes tøj efter dåben – et led, som var stærkt ritualiseret i den senmiddelalderlige dåbsliturgi. Men Luther fjerner alle andre formuleringer end den afsluttende ”salving”, som han dog omtolker til at være en styrkelse af Guds nåde, så vi får den ordlyd, vi endnu har i dag: ”han styrke dig med sin nåde til det evige liv”.

Dåben sluttet med fredshilsenen, som den opstandne Jesus møder disciplene med i Johannesevangeliet: *Fred være med dig* (Joh 20,19). Det kendes også fra forskellige steder i den liturgiske tradition, men kommer

²⁶ Se afsnittet om dåbsritualets historie i Jørgen Kjærgaard og Peter Weincke, *Liturgi 1*, København: Eksistensen 2022, s. 397.

²⁷ Jf. Rasmus H.C. Dreyer, ”Indstiftelse og inkarnation i dåben: Døbsteologi hos den sene Luther og i den lutherske tradition”, *Tidsskriftet Fønix* årg. 2023, s. 77-91 (89).

her som i nadveren til at lyde i den enkle bibelske ordlyd og på denne måde danne en meget stærk afslutning på dåbsritualet som det, Grundtvig senere kaldte ”kirkens velkomstord” (DDS 426).

Som nævnt bestod den danske gudstjeneste efter reformation i vid udstrækning af sungne salmevers – også under altergang. Imidlertid er der ikke i det første århundrede på samme direkte måde knyttet bestemte salmevers til dåbsritualet. Dels har dåben ikke altid foregået i gudstjenesten, dels har den været omkranset af gudstjenestens og dagens faste salmevers, når den, som der angives i Thomissøns salmebog fra 1569, har fundet sted i formessen inden evangelielæsningen.

Men i Thomissøns salmebog optages som den eneste salme under afsnittet om dåb en fordanskning af Luthers dåbssalme fra 1541, som har tematisk meget tilfælles med hans dåbsritual.²⁸ Denne salme får en markant placering i traditionen til og med Pontoppidans salmebog 1740²⁹ og er sammen med Den lille katekismus og dåbsritualet kontinuiteten i den lutherske dåbsteologi indtil oplysningstiden.

Salmen begynder med, at Kristus selv kommer til Jordans flod og efter sin Faders vilje lader sig døbe af Johannes, hvormed han stifter, altså indstifter, et bad til afvaskning af synd og drukning af døden gennem hans blod. ”Det gjaldt nyt liv og levned!”. Gud har budt os at agte på dåben, hvor ord og ånd møder vandet, og hvor Gud selv døber os. Herefter følger så en beskrivelse af Jesu dåb, og af hvordan himlen åbnes, så Guds stemme lyder, og Ånden ses dalende ned som en due. Det er det samme, der sker ved enhver dåb, hvor den treenige Gud er til stede – her i en lidt fri gengivelse:

Gud Fader, Søn og Helligånd
holdt også Himlen åben
for os og løste dødens bånd,
da vi blev frelst i dåben.
De tre blev her på jorden!

---

28 Luthers original og Thomissøns danske oversættelse er trykt parallelt med melodi og kommentarer i Jørgen Kjærgaard og Ove Paulsen (red.), *Luthers salmer på dansk*, København: Eksistensen 2017, s. 373-382. En nyere gendigtning findes sammen med originalteksten i Christian Thodberg, *Dåbens og dåbsritualets historie*, København: Fønix 2017, s. 53-55, hvorfra jeg citerer. Se også Kristoffer Garne, ”Lidt om dåben i folkekirken og i Biblen”, *Tidsskriftet Fønix* årg. 2018, s. 366-381 (378).

29 Bl.a. bruges den til voksendåb. Se *Danmarks og Norges Kirkeritual 1685-1985*, genudgivet af Udvalget for Konvent for Kirke og Theologi, s. 38 – en fri kateketisk bearbejdning af dåbsritualet, så det passer til den dengang sjældent forekomne voksendåb.

Efter at have gennemspillet Jesu senere befaling om, at alle skal døbes, og advaret mod at foragte dåbens nåde, slutter salmen med at konstatere, at øjet bare ser vand, men troen ser i Ånden den kraft i Kristi blod, der kan rense alle synder. På den måde er der måske en tendens til, at dåben bliver nedskrevet til alene at være et sted for syndsforladelse. Men omvendt er salmen og ritualet i ord og handling en markant forkyndelse af, at den døbttes liv væves sammen med Jesus' liv, sådan som vi kender det fra Det Nye Testamente. Dåben er en overgang til liv med Jesus, en udgang af synd og død og en indgang til evigt liv.

Thomas Kingo følger i den salmebog fra 1699, som han har hovedansvaret for, en enkelt kort salme til som fast afslutning på dåben. Denne salme, som i praksis afløste Luthers dåbssalme, er gået videre til i dag (DDS 442). Den står ganske vist med Grundtvig som mellemmand, men de faktiske ændringer er ubetydelige,³⁰ så det går an at citere den i dens nuværende sprogdragt. Som det ses, er den en fortættet sammenfatning af den luther-ske dåbsteologi, som uden at føje noget egentligt nyt til sigter både på det timelige og evige liv, som skal følge dåben:

Enhver, som tror og bliver døbt,
han vist skal salig blive,
thi han ved Jesu blod er købt,
som ham sit liv vil give
og blandt Gud Faders børnetal
i livets bog, som gælde skal,
med rosen-blod indskrive.

Vi sukke alle hjertelig
og udi troen sige
med hjertens bøn, enhver for sig:
O Jesus, lad os stige
ved dåbens kraft i dyder frem,
og før os så ved troen hjem
til dig i ærens rige!

---

³⁰ Se Anders Malling, *Dansk salmehistorie*, bind 1, København: J.H. Schultz 1962, s. 328.

Dåben fra 1783 og frem

Det er ikke her stedet at gå ind på, hvad indførslen af konfirmationen i 1736 betyder for dåbsforståelsen. Dåbsritualet bevares uændret, og Pontoppidans salmebog fra 1740 er ikke for dåbssalmernes vedkommende noget nybrud.

Men i slutningen af 1700-tallet debatteres som så meget andet i denne oplysningstid også dåbsritualet. Det fører til, at biskop N.E. Balle i 1783 udsender et revideret dåbsritual i den nye forordnede alterbog, som med eftertidens øjne må siges at være et forsøg på at videreføre traditionen på samtidens vilkår. Ritualen kan opstilles på følgende måde:

Spørgsmål om hjemmedåb
 Dåbstale
 Korstegnelse
 Bøn
 Mark 10,13-17
 Fadervor med håndspåbyggelse
 Indgang/udgang
 Spørgsmål om barnets navn
 Lovprisning
 Forsagelse og trosbekendelse
 Dåbshandling
 Iklædning med ”salvelses-bøn”
 Fredshilsen
 Faddertiltale

Det nyskabende i ritualen er den lange indledningstale (spørgsmålet om hjemmedåb findes allerede i Baggers Alterbog fra 1688³¹). Den er en slags lang bibelmosaik, som begrundes dåben med synden og kan parafraseres sådan her: Ligesom synden kom ind i verden ved et menneske, Adam, er frelsen kommet ved et menneske, Jesus Kristus. For at give os adgang til denne nåde og antage os som sine børn har Gud indstiftet et genfødselsens og fornyelsens bad, som sker ved Helligånden.

Enhver form for eksorcisme er røget ud, og korstegningen sker nu til et vidnesbyrd om, at den døbte ’skal tro på den korsfæstede Herre Jesus Kristus’. Derefter følger så den første af de hidtidige bønner med bedebanke-motivet.

---

31 Holger Villadsen, *Baggers Alterbog 1688. Forhistorie, indledning og tekststudie*, København: Books on Demand 2022, s. 389.

Den anden nyskabelse i ritualer er lovprisningen med ordene fra 1 Pet 1,3: ”lovet være Gud...”, men omskrevet til fremtid, altså til noget, som nu skal ske i dåben, og så sættes det sammen med en allusion til Rom 6,3 om begravelsen med Kristus i dåben, men her formuleret sådan, at det sigter på, at den døbte skal ’vandre i et nyt levnet’. Herefter fortsætter ritualer som hidtil (dog med den forskel, at iklædningen ved håndspålæggelsen nu er reduceret til en hue – vel fordi det nu er almindelig praksis, at barnet har kjolen og muligvis også allerede huen på fra begyndelsen).

Kigger vi på de salmer, der kom til at ledsage dåben i den forordnede *Evangelisk-kristelig Psalmebog* fra 1798, er den indledende (no. 390) en bøn om dels, at Gud må gå med pagt i barnet og bevare alle fast i denne pagt, dels en lovprisning af Gud for at velsigne os fra første stund, kalde os ved børnenavn og skænke os sit himmerig. Den afsluttende salme (no. 392) er en bøn på forældrenes vegne, som er helt blottet for de traditionelle dåbs-motiver:

Lad dem, som fik Forældres Navn,
O Gud! dig aldrig glemme,
Men deres Afkoms sande Gavn
Ved Ord og Gierning fremme!
Da, naar fra Støvets Lænker fri,
Paa nye de gaae til Livet,
De sige: Gud! her ere vi,
Og de, du os har givet.

Vi ser her, at den potentielle konflikt mellem en overbetoning af dåben som hhv. velsignende overgangsritual eller frelsende sakramente ikke er ny, og diskussionen herom er det heller ikke.

Den, der mest effektivt protesterede mod traditionens ’udvanding’ af dåben og gav et alternativ, var N.F.S. Grundtvig,³² hvis salmer senere kom til at dominere salmebogens afsnit om dåb.

Grundtvig var tilhænger af den gamle eksorcisme og forstod stadig korstegnelsen som en sådan:

Guds fingre grande
slog kors for din pande,
Guds Enbårnes røst
slog kors for dit bryst,
thi skal ingen djævel dig skade (DDS 674).

---

³² Om Grundtvigs dåbssyn og dets betydning for dåbsritualet, se Nils Arne Pedersen, ”Guds børn og Fadervor (I) og (II)”, *Dansk teologisk tidsskrift*, årg. 82 (2019), s. 99-120 og årg. 83 (2020), s. 3-21.

Paulus' ord fra Rom 6 om dåben som død og genfødsel spiller en afgørende rolle i Grundtvigs salmer. Her bliver den døbte genfødt og får børneret (DDS 444) og lærer at bede Guds barnebøn (DDS 443). Den frelse og indlemmelse i Guds menighed, som følger heraf, ser Grundtvig ikke som modsætning til velsignelsen i livet, men som forudsætningen for den:

O, lad din Ånd nu med os være,
vor Jesus Kristus, Herre sød,
så børnene, vi til dig bære,
må døbes til din sejer-død!

Vi efter dig dem her opkalde,
o, lad dem i dit navn opstå!
Om end de snuble, ej de falde,
men fare fort og målet nå!

Er løbet langt, lad dem ej mattes,
gråhærdet tjener kom i hu!
Er løbet kort, lad ej dem fattes
en plads, hvor hjemme selv er du! (DDS 446).

Også Grundtvig tildeler Jesu dåb en afgørende rolle som forudsætning for den kristne dåb, og han placerer den som midtpunktet i frelseshistorien:

Alle mine kilder skal være hos dig!
genlød røsten fra Himmel åben,
Fader-røsten ved Jesus-dåben:
Min Søn! Jeg har velbehag i dig.

Alle mine kilder skal være hos dig!
Det er Guds-ordet i nådens dage
til det bad, som er uden mage,
Ånds-badet, vor Herre bar i sig (DDS 441).³³

Grundtvig og hans følgeres tanker om dåbens barnekår og Fadervor som de døbtets bøn kom til at sætte afgørende præg på diskussionen om et nyt dåbsritual gennem det 19. århundrede. Med tiden fik deres synspunkter vind under sejlene. Den reviderede alterbog fra 1895, der foretog en let bearbejdelse af det hidtidige dåbsritual, fik således en kort levetid. Allerede

---

³³ Om denne salme, se Jørgen I. Jensen, *Det tredje øjeblik. Mellem Grundtvig og Kierkegaard*, Frederiksberg: Aros 2008, s. 232-250.

i 1912 autoriseredes et nyt dåbsritual, som stort set videreførtes i 1992 trods protester og alternative forslag fra den officielle dåbskommission. Ritualer er lavet af biskop Peter Madsen og kan opstilles på følgende måde:

Spørgsmål om hjemmedåb
Lovprisning (1 Peter 1,3)
Dåbsbøn
Matt 28,18-20
Mark 10,14b-16
Korstegnelse
Spørgsmål om barnets navn
Spørgsmål på forsagelse og trosbekendelse
Dåbshandling
"Salvelses-bøn" med udgang-indgang
Fadervor med håndspålæggelse
Fredshilsen
Faddertiltale

Den indledende lovprisning lyder nu med den bibelske ordlyd fra 1 Pet 1,3 som en højtidelig indledning til dåbsritualet. Men også som mere end det: som en understregning af, at dåben er en genfødsel og del i Jesu opstandelse. Den understreger dåben som udgang og indgang, og med indledningens senere indoptagelse i ritualer for jordpåkastelse er der etableret en stærk sammenhæng mellem disse kirkens første og sidste overgangsritualer.

Dåbsbønnen er Peter Madsens nyskabelse. Dåbens indstiftelse er stort set forsvundet, når det blot hedder, at Gud har givet os dåben ved sin enbårne søn. Til gengæld understreges dåbens virkning kraftigt: Den gør os til Guds børn og skænker Helligånden 'med syndernes forladelse og det evige liv'. Overgangssituationen bliver understreget med en bøn om, at Gud må tage imod det barn, som bæres frem for hans åsyn, og indlemme det både i sin 'troende menighed' ('troende' er nu slettet) og bevare i sit samfund 'både her og hisset'.

Som ny læsning inden børneevangeliet (der her fik skåret indledningen, som nu er tilbage) står missionsbefalingen fra afslutningen af Matthæusevangeliet. På den måde begrundes dåben stærkt som Jesu egen befaling og løfte, men skriftstedet bliver også styrende for hele forståelsen af dåbsritualet, måske på bekostning af nogle af de billeder og forestillinger, der tidligere i traditionen har præget dåben.

Den største ændring er, at Fadervor, som i forlængelse af Grundtvig forstås som den døbttes barnebøn, flyttes hen til efter dåbshandlingen og ”salvelsesbønnen”, der nu afsluttes med Sl 121,8: ”Herren bevare din udgang og indgang fra nu og til evig tid”. Dette betyder, at motivationen for Fadervor, der tidligere skulle ’hjælpe barnet til velsignelse’, nu går på hele dåben som sådan – en potentiel overbetoning af velsignelsesaspektet. Sammenhængende med flytningen af Fadervor bliver korstegnelsen nu motiveret som et vidnesbyrd om, at den døbte ’skal tilhøre’ den korsfæstede Herre Jesus Kristus. Var det ikke for forsagelsen før trosbekendelsen (der fra 1895 kunne sammendrages til ét spørgsmål som nu), så var enhver rest af dåben som frelse fra Djævlens magt forsvundet til fordel for dåben som en meget pointeret genfødsel til Guds barn.

Fredshilsenen er flyttet til efter Fadervor (som stadig sker med håndspåleggelse, men uden ritualiseret ikklædning) og er altså så ikke længere Jesu egen ord til hver enkelt, når der døbes flere børn. I praksis betyder det, at mange præster har glemt og endnu glemmer den, selvom det er en meget central afslutning på dåbsritualet, som også Grundtvigs salmer har været med til at betone betydningen af.

Afslutning: Dåben i dag

Dette strejftog i dåbsritualets historie har vist, at selv gennemgribende forandringer ikke har kunnet rykke ret meget ved den overordnede struktur eller ’ordo’ i dåbsritualets historie. Det viser, at dåben er et godt eksempel på, at et rituals struktur og handling er uundværligt og ’siger andet og mere’ end ord alene.³⁴ Dåben er i sin handling som på én gang sakramente og overgangsritual en udgang af synd og død og en indgang til et velsignet liv.

Samtidig har gennemgangen også vist, at led kan bytte plads og tilskrives helt nye betydninger uden at miste deres rituelle kraft. Det er et godt eksempel på, at ritualer rummer et mere-end-sprogligt overskud af mening, som kan tilskrives divergerende betydning.³⁵

Som sådan virker dåben på et mere grundlæggende plan end, hvad ordene siger, samtidig med at vidt forskellige billeder og tolkninger kan udfolde aspekter af den ene og samme dåb. Sådan er det i dag, og sådan har det altid været. I det lys bliver det vigtigt ikke kun at sammenholde

34 Dette er et hovedsynspunkt i Roy Rappaports ritualteori, som anvendes teologisk i Garne, *Den danske gudstjeneste*.

35 Dette er et hovedsynspunkt i Humphrey og Laidlaws ritualteori, som anvendes teologisk i Bent Flemming Nielsen, *Genopførelser. Ritual, kommunikation og kirke*, København: Anis 2004.

frelse og velsignelse, men også have et rigt repertoire af billeder og forestillinger om dåben, der kan udfoldes og udtrykkes i forskellige situationer. Her spiller salmerne en afgørende rolle.

Den mest populære af de nye dåbssalmer, der kom med i salmebogen i 2003, er ”Fyldt af glæde over livets under” (DDS 448). Mange inkl. mig selv har vist nok været skeptiske ved det første møde med salmen. Men den har vundet indpas og hævd. Den er hit ved babysalmesang (nutidens vigtigste form for katekumenat), og ”dåbens lys er tændt, når livet slukkes” præger flere gravsten. Salmen sammenholder dåben som overgangsritual og sakramente og tager både menneskets situation og teologien alvorligt. Vi kommer med glæde over livets under og bekymring for livets farer. Gud, der bærer verden, tager ved døbefonten imod os og føder os ”på ny til liv i Kristus”, og løfteordene ved døbefonten lyder fortsat ved dødens grænse. Ved dåbens gave har Gud Herren skænket os ”større rigdom, end hvad ord kan rumme”.

Dette sidste er jo så sandt, som det er sagt. Alligevel kan man spørge, om der ikke ligger et vigtigt arbejde i at benytte sig af de mange ord og billeder, der nærmere udfolder, hvad dåbens gave består i. Her er der i sammenligning med den rige kristne tradition fra Det Nye Testamente og frem måske et underskud af variation og billedrigdom i vores nuværende dåbsritual og dåbssalmer. Det her fremlagte skal således læses som en invitation til præster, digtere og alle, der interesserer sig for dåb eller arbejder med ritualer, til at gå på opdagelse i dåbstraditionens brede, flydende strøm og her finde billeder, der kan kæde vores vigtigste overgangsritual sammen med forkyndelsen af den udgang af synd og død og indgang til evigt liv, som Gud har givet os ved sin elskede søn, Jesus Kristus.